

**Azat Buhara Gazetesinde Yayınlanan Karikatürlerin Buhara Halk
Cumhuriyeti'nin Sovyetleştirilme Sürecine Yansıması**

Nurettin HATUNOĞLU*

Özet

Buhara Emirliği 2 Eylül 1920 tarihinde Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. Emirlik karşıtı faaliyetlerde bulunan Yaş Buharalılar bu işgal sırasında Sovyet yönetimi ile iş birliği yapmıştır. Emirlik yönetimi ortadan kaldırıldıktan sonra Sovyet destekli Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat Sovyet yönetimi bu cumhuriyetin siyasi hayatına 27 Ekim 1924 tarihinde son vermiş ve yerine 31 Ekim 1924'te Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdu muştur.

Azat Buhara gazetesi yaşanan bu süreçte Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yayın organı olarak hizmet etmiştir. Gazete Emirlik idaresinin devrildiği Eylül ayından Ekim 1923 tarihine kadar Buhara Ahbarı adı ile yayımlanmıştır, sonrasında 1930 yılına kadar Azat Buhara adı ile yayın hayatına devam etmiştir. Birbirinin devamı olan her iki gazetede, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olmasından dolayı eski yönetimi kötüleyen yazılara yer verilmiştir. Bu gazete Azat Buhara adını aldıktan sonra komünistlik mefkuresinin yayılması ve toplum içinde yerleşmesine yönelik yazılara ağırlık vermiştir.

Azat Buhara gazetesinde siyasi içerikli yazılar ile birlikte siyasi içerikli karikatürlere de yer verilmiştir. Bu çalışmada 16 Ekim 1923 ile 16 Kasım 1924 tarihleri arasında çıkan Azat Buhara Gazetesinin 164 sayısı taranmış ve ilgili karikatürler değerlendirilmiştir. Bu sınırlamanın sebebi 27 Ekim 1924 tarihinde Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılmış olmasıdır. Çalışmada, gazetenin çıktığı dönemin

---

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nurettin.hatunoglu@beun.edu.tr

siyasi arka planı, gazetenin yayın politikası ve karikatürler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Buhara Ahbarı, Azat Buhara, Türkistan, Yaş Buharalılar*

The Bukhara People's Republic Reflections of the Sovietization Process Published in the Azat Buhara Newspaper in Form of Caricatures

Abstract

Emirate of Bukhara was occupied by Soviet Russian on September 2, 1920. Young Bukharians who involved in anti- Emirate activities collaborated with Soviet Russia during this invasion. Following this People's Republic of Bukhara which was supported by Soviet was established after the annihilation of Emirate. However, Soviet rule put an end to this Republic's political life on October 27, 1924, it had Uzbek Soviet Socialist Republic established on October 31, 1924 instead.

Azat Bukhara served as an official press organ of People's Republic of Bukhara during this period. It was published under the name of Bukhara Ahbarı from September when Emirate rule was handed over until October 1923. It was published under the name of Azat Bukhara till 1930. Because both newspapers were the official press organ, they included anti- Emirate articles. The newspaper concentrated on spreading Communist ideal and establishing it in society during the time it took its Azat Bukhara name.

In addition to political articles, Azat Bukhara also allowed political caricatures. In this study, 164 volumes published between October 16, 1923 and November 16, 1924 were scanned and related caricatures were analyzed. The reason of this limitation is that People's Republic of Bukhara was destroyed on October 27, 1924. The study focused on political background of the time the newspaper was appeared on the press, the publishing policy and caricatures.

Key Words: *Bukhara Ahbarı, Azat Bukhara, Turkestan, Young Bukharians*

Giriş

Çarlık Rusya'sının yıkıldığı Ekim 1917'den Sovyet Rusya'nın Türkistan'daki hakimiyetinin perçinlendiği 1924 Kasım'ına kadar geçen 7 yıllık geçiş sürecinin sonunda varlıklarını bir şekilde devam ettiren Türkistan'daki "devletçiklerden" Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti¹, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti lağvedilerek topraklarının büyük bir kısmı yeni kurulan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Türkistan'da yeni kurulan cumhuriyetlerin tam anlamıyla birer Sovyet cumhuriyeti olarak teşkilatlandırılması Türkistan coğrafyasının Sovyetleştirilmesi açısından en somut ve önemli adımlardan biri olmuştur. Bu coğrafyada mahalli devletlerin kurularak Sovyetleştirme sürecinde başarı elde edilebilmesi, birleştirici ortak milli payda ve kavramların itibarsızlaştırılması ile doğru orantılı olmuştur. Bu amacın gerçekleşmesi için en verimli araçlardan biri basın yayın organları olmuştur. O dönemde en önemli basın yayın aracı da gazeteler

---

¹ Bu devletin adı Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olsa da Türk kökenli yerli ahali tarafından idare edilen bir devlet değildir. Bu devlet Türkistan'ın diğer bölgelerinin Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu devlette 1924 Mart ayına kadarki dönemde yüksek organlarda çalışan memurların % 78.1'i Ruslardan, %15.5 diğer Avrupalı halklardan, % 4.2'si Özbek, Kırgız ve Türkmenlerden, %2.2'si ise diğer Asyalı halklardan oluşmuştur. K. Recebov - M. Haydarov, *Türkistan Tarihi (1917-1924 yılları)*, Üniversite Yay. Taşkent 2002. s. 56; Ayrıca bu konuda bkz. Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995; Z. İnamcanov, *Türkistan ACCR'ning Tuzılışı ve Rivaçlenışı*, Kızıl Özbekistan, Pravda Vostaka ve Özbekistan-ı Surh Birleşken Neşriyatı, Taşkent 1957.

olmuştur. Azat Buhara Gazetesi de bazı istisnalarına rağmen² bu amaçla yayınlanan gazetelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Sovyet dönemi Özbek basını için Said Ziya'nın şu ifadeleri gazetelerin Türkistan'ın Sovyetleştirilmesinde oynadığı rolü itiraf etmektedir: "Özbek basınının üçüncü dönemi Ekim devriminden sonra 1918 yılının başından itibaren başlar. Bu dönemdeki kızıl basınıımız emekçi devrimimizin gerçek amaçlarını emekçilere anlatmak, devrimci fikirler için propaganda yapmak ve yerli emekçileri Ekim Devrimi bayrağı altında toplamak amacıyla ortaya çıkmıştır"³.

Buna karşılık bağımsızlık sonrası Nazire Abduazizova tarafından kaleme alınan Milli Jurnalistik Tarihi adlı eserde Sovyet dönemi görüşleri şu ifadeler ile eleştirilmektedir: "17 Ekim devriminden sonra ümmiliği ortadan kaldırarak kadınların özgürlüğü, yeni alfabeğe geçiş, yeni kuşağı eğitmek maksadıyla yapılan yayınlar, Sovyet müstemlekeçiliğini yerleştirme, parti hakimiyetini insanların zihnine kazıma hedefleri ile ilgili olmuştur"⁴.

Sovyetleştirme süreci yukarıda zikredilen geçiş sürecinde sadece yayın sahasındaki propaganda faaliyetleri üzerinden yürütülen çalışmalar ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin 30 Nisan 1918 tarihinde

---

² Azat Buhara Gazetesi Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yayın organı olan Buhara Ahbarı Gazetesi'nin devamıdır. bu gazetede yayınlanan bazı yazılarda milli hususiyetler görmek mümkündür. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin milli -mahalli aydınlarının pasifize edilerek devletin sosyalist bir devlete dönüşmesine paralel olarak, bu gazetede çıkan yazıların niteliği de değişmeye başlamıştır. Bu sebeple Azat Buhara Sosyalizmi yerleştirme amacıyla kurulan ve propaganda aracı olarak kullanılan İştirakiyun, Kızıl Bayrak, Türkistan, Kızıl Özbekistan, Mihnetkeşler Tavuşı, Halk Gazetesi ve İnkılap Koyaşı gibi gazetelerden milli hususiyetleri açısından farklı bir gazete olarak değerlendirilebilir.

³Ziya Said, *Özbek Vaktlı Metbuatı Tarihige Meteryaller (1870-1927) Tenlengen Eserler*, Gafur Gulam Namıdekı Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1974 , s. 61.

⁴ Nazire Abduazizova, Milli Jurnalistik Tarihi I, Şark Neşriyat – Matbaa Aksiyedorlık Kompanyesi Baş Tahririyeti , Taşkent 2008, s. 273-274.

kurulan Türkistan Sovyet Cumhuriyeti, Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti'nin Türkistan'daki uzantısı olarak faaliyet göstermiştir⁵. Sovyetlerin yardımı ile kurulmuş olmasına rağmen milli hususiyetler taşıyan Buhara ve Harezm Halk Sovyet Cumhuriyetleri de gün geçtikçe Sovyetlerin kontrolüne girmiş, isimleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Nihayetinde bu devletler de Sovyetlerin isteği üzerine aldıkları kararlar ile kendi kendilerini lağvetmişlerdir. O dönem gazetelerinde yapılan yayınlar yukarıda izah edilmeye çalışılan siyasi ortam ve gelişmelere paralel olarak şekillenmiştir. Çalışmamıza konu edilen gazetede yayınlanan karikatürler de Sovyetleştirme sürecinin basın ayağı ile ilgili olup Buhara'daki siyasi gelişmelerin paralelinde şekillenmiştir.

Bu çalışmada yukarıda zikredilen 1917-1924 yılları arasında meydana gelen siyasi olaylar, Türkistan'ın en önemli hanlıklarından biri olan Buhara Emirliği'nin yıkılıp yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması ve yeni kurulan cumhuriyetin Sovyetleştirilme süreci üzerinde durulmuştur. Azat Buhara gazetesinde çıkan karikatürler bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu yönü ile elinizdeki çalışma bir bütünün bir parçasını teşkil etmektedir. Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi gibi genel bir hadisenin Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ndeki kısmına Azat Buhara ve bu gazetede yayınlanan karikatürler üzerinden derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Azat Buhara gazetesinin 16 Ekim 1923 ile 16 Kasım 1924 tarihleri arasında çıkan 164 sayısı taranmış ve ilgili karikatürler Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin ve dolayısıyla Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi açısından değerlendirilmiştir. Bu gazetenin eski adı Buhara Ahbarı olup 12 Ekim tarihli 213. sayısından sonra bu gazete Azat Buhara adıyla yayımlanmaya başlamıştır.

Azat Buhara gazetesi ile ilgili Türkiye'de olduğu gibi Özbekistan'da da yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı anlaşılmaktadır. Kemal

---

⁵ K. Recebov - M. Haydarov, *Türkistan Tarihi (1917-1924 yılları)*, Üniversitit Yay. Taşkent 2002, s. 48.

Cemaloviç Rahmanov'un ifade ettiğine göre bu gazete ile ilgili ilk bilgi Ziya Said'in (Salı Kasımov) 1927 tarihli Özbek Süreli Yayınlar Tarihine Materyaller (Özbek Vaktlı Metbuatı Tarihiye Meteryaller) adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu kitapta, Türkistan coğrafyasında 1870-1927 yılları arasında neşredilen yayınların arasında bu gazete ile ilgili bilgiler de zikredilmiştir⁶. Onun yukarıda zikredilen eserinin 1974 tarihli baskısının 73 ve 75. sayfalarında Buhara Ahbarı ile Azat Buhara gazeteleri hakkında bilgi verilmiştir. Fakat bu bilgiler çok yüzeysel ve sınırlı olup sadece gazeteyi tanıtıcı bilgilerden ibarettir. Buhara Ahbarı ve Azat Buhara gazetelerinin tarihi açıdan kaynak sıfatıyla müstakil bir çalışmaya konu edilmesi Özbekistan'ın bağımsızlığı sonrası döneme denk gelmektedir. 2009 yılında Kemal Cemaloviç Rahmanov tarafından hazırlanan, *Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Tarihini Öğrenme Kaynağı Olarak Buhara Ahbarı ve Azat Buhara Gazeteleri* adlı doktora tezi bu gazete ile ilgili ilk ve en kapsamlı müstakil çalışmadır⁷.

Azat Buhara Gazetesinin Yayınlandığı Dönem ve Öncesinde Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Buhara Emirligi Mayıs 1866 İcra Savaşı ile başlayıp Zirebulak Savaşı ile devam eden yenilgiler zincirinden sonra bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu savaşlar neticesinde Buhara Emirligi ile Rusya arasında 28 Eylül

⁶ Kemal Rahmanov, *Buhara Halk Sovyet Respublikesi Tarihi Matbuat Sahifeleride (1920-1924)*, Abu Matbuat Konsaltı, Taşkent 2012, s. 8.

⁷ Kemal Cemaloviç Rahmanov, *Buhara Ahbarı ve Azat Buhara Gazeteleri-Buhara Halk Sovyet Respublikası Tarihinin Organizasyonu*, Özbekistan Respublikesi Fenler Akademiyası Ebu Reyhan Biruni Namıdaki Şarkşunaslık İnstitutu, Tarih Fenleri Namzedi İlmi Derecesini Alış İçün Takdim Etılgen Dissertetsiya Aftereferatı, Taşkent 2009, s.5; Ayrıca Bkz. Kemal Cemaloviç Rahmanov ve C.Ş. Hayitov, "Buhara'da Mahalli Matbuatınin Vucutke Keliş Tarihidin (19. Asrning Birinçi Çareği)", *Buhara Devlet Universititi İlmi Ahbaratı* San 3, Yıl 2008 s.24-29; Nurettin Hatunoğlu, "Yakın Dönem Türkistan Tarihi Yazımında Buhara Ahbarı Gazetesinin Yeri ve Önemi", *I. Uluslar Arası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu (23-25 Ekim 2014 Zonguldak/Türkiye) Bildiriler Kitabı*, Editörler: Nurettin Hatunoğlu- Canan Kuş Büyüктаş, Buluş Tasarım ve Matbaacılık Yay. İstanbul 2015, s. 315-328.

1873 tarihinde 18 maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Buhara Emirliği, bu tarihten bağımsızlığının Bolşevikler tarafından resmen tanındığı Mart 1918 yılına kadar, tam 45 yıl boyunca iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya bağlı bir devlet statüsünde siyasi varlığını devam ettirmiştir⁸.

1918 yılında Bolşeviklerin işgalinden kurtulan Buhara Emirliği, Bolşeviklerin iç savaşta üstünlük kazanmaya başlaması ile tekrar işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. 1920 yılındaki nihai işgalin gerçekleşmesinde Yaş Buharalılar olarak bilinen gurubun dolaylı etkisi olmuştur. Zira, Buhara'nın 2 Eylül 1920 tarihinde işgalinden önce 10 Ağustos günü Bolşeviklerin kontrolünde olan Kagan'da Ahmetcan Abdussaidov öncülüğünde *Bütün Buhara İnkılabî Komitesi*, Feyzullah Hocayev önderliğinde *Halk Nazırlar Sovyeti* gibi idari birimler kurulmuştu. Kızıl Ordu birlikleri Buhara'yı işgal ettikten sonra, önceden kurulan bu birimler Alim Han'ın yazlık sarayı olan Sitare-i Mahi Hassa'ya taşınmıştır. İşgal esnasında Abdussaidov'un pasif tutum sergilemesi sebebiyle görevinden alınması Bütün Buhara İnkılabî Komitesi'nin Feyzullah Hocayev'in kontrolüne girmesine sebep olmuştur. Bu sebeple işgal döneminde inkılap komitesinin aldığı kararları Feyzullah Hocayev imzalamıştır. İşgal sonrası hemen *Geçici İnkılap Komitesi* kurulmuş ve bu komite bir beyanname ilan ederek yeni kurulan devletin Buhara Sovyet Cumhuriyeti olduğunu ilan etmiştir⁹. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Yaş Buharalılar, Emir Alim Han'ı devirmek için Kızıl Ordu birlikleri ile ortak hareket etmiş ve ancak bu sayede hedeflerine ulaşabilmişlerdir.

Türkistan'da Ceditçilik olarak adlandırılan fikri hareketin gelişmesi ile Buhara'da *Yaş Buharalılar* (1910), Hive'de ise *Yaş Hiveliler* (1914) partileri ortaya çıkmıştı. Buhara'daki hareket Bolşevik İhtilali'nin etkisi ve Alim Han'ın olumsuz tavırları gibi sebeplerden dolayı kısa sürede

⁸ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.100.

⁹ Ömer Raşidov-Ulmascan Raşidov, *Buharaning Rusya Bilen İktisadi ve Siyasi Munasebetleri Tarihiden (1900-1925)*, Buhara Neşriyatı, Buhara 2013, s. 96.

Emirlik yönetimini hedef alan siyasi bir harekete dönüşmüştü. Zira, Yaş Buharalılar içinde ismi zikredilen Abdulvahid Burhanov, Mukammil Burhanov, Sadreddin Ayni, Abdurrauf Fitrat, Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Ataullah Hocayev, Abdulkadir Muhittinov, Musacan Saidcanov¹⁰ gibi isimlerin bir çoğu Emirlik sonrası kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetim kadrolarında yer alacaklardı.

2 Eylül 1920 tarihinde Sovyet Kızıl Ordusu Buhara şehrini işgal etmiştir. Buhara işgal edildikten sonra hakimiyet, Geçici Bütün Buhara İnkılabî Komitesi'nin eline geçmiştir. Geçici komite, Sovyetlerin Türkistan'ı işgalini organize eden Türkkomisye¹¹ tarafından hazırlanan manifestoyu ilan etmiştir. Bu manifestoda Buhara Devleti, *Bağımsız Buhara Sovyet Cumhuriyeti* olarak adlandırılmıştır. 14 Eylül 1920 tarihinde İnkılabî Yaş Buharalılar Partisi dağıtılp onun üyelerinden bir çoğu Feyzullah Hocayev başkanlığında, Buhara Komünist Partisine (BKP) geçmişlerdir. Yine aynı tarihte M.V Firunze başkanlığında, BKP Merkez Komitesi, Geçici Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Rus temsilcilerinin katıldığı ortak toplantıda Abdulkadir Muhittinov başkanlığında yasama organı olan Bütün Buhara İnkılabî Komitesi ve Feyzullah Hocayev başkanlığında Halk Nazırlar Şurası (Cumhuriyet Hükümeti) kurulmuştur. Bu toplantının ana gündemlerinden biri de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin arasındaki ilişkiler olmuştur. Alınan kararlar Sovyet yardımının işgale dönüştüğünün açık göstergesi olmuştur. Çünkü Buhara'da olan Kızıl Ordu'nun bir süre kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması, savaş ile ilgili organların ve Buhara'daki harbi unsurların

¹⁰ Kahraman Recebov, "Yaş Buharalıklar", *Buhara Mevcleri*, 2005/2, s. 26.

¹¹ Lenin'in emrine binaen Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu 29 Haziran 1920 yılında "Türkistan Cumhuriyeti Hakkında Nizam" adlı bir kararname çıkartmış bu kararnamenin "b" bendinde Türkkomisyenin görevleri belirtilmiştir. Orta Asya halkları ile Rus halkları arasında eşitlik dostluk ve iş birliği sağlama adı altında savunma, diplomatik ilişkiler ve dış ticaret konuları bu birimin görevleri içine dahil edilmişti. Bkz. A. Şukurov, *Buhara Respublikasının RSFSR Bilen Hemkarlığı*, Ozbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent 1972, s. 11.

Sovyet idaresine bağlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Emir ve onun dönemindeki idarecilerin, tüccarların, zenginlerin, din adamlarının ve ulemanın malları ile vakıf mallarına el konulmuştur¹².

6-8 Ekim 1920 tarihinde Bütün Buhara Halk Vekilleri toplanarak I. Bütün Buhara Kurultayını gerçekleştirmişlerdir. Bu kurultayda yeni kurulan devlet, *Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti* olarak ilan edilmiştir. Ayrıca, yasama yetkisine sahip olan Bütün Buhara İnkılabi Komitesi ile icra yetkisine sahip olan Buhara Halk Nazırlar Şurası'nın varlıkları bu kurultayda hukuki zemine oturtulmuş üyelerin görev süreleri II. Kurultay tarihine kadar sınırlandırılmıştır. 18-23 Eylül 1921 tarihinde II. Bütün Buhara Kurultayı gerçekleştirilmiş, bu kurultayda Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin anayasası kabul edilerek yasama organı olan merkezi komitenin başına Osman Hocayev getirilmiştir. Abdulkadir Muhittinov ise ekonomiden sorumlu bakan olmuştur¹³.

Sovyetlerin ve onlara bağlı Buharalı komünistlerin bütün baskı ve sızmalarına rağmen inkılaptan sonraki ilk devrede milleti temsil eden kuruluşlarda ve hükümet idarelerinde yurduna ve milletine bağlı aydın milliyetçi kişiler çoğunluğu oluşturmuştur. Türkistan'ın değişik yerlerinden de milliyetçi aydınlar Buhara'ya gelerek değişik birimlerde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin Abdulhamit Süleyman (Çolpan) Buhara'ya gelerek 30 Haziran 1921 tarihinden 25 Ocak 1922 tarihine kadar Buhara Ahbarı gazetesinin yayın yönetmenliği görevini icra etmiştir. Hükümetin milli hususiyetini ortaya koyan en önemli

¹² Dilaram Alimova, Umar Raşidov, *XIX Ahırı XX Başleride Buharadaki Siyasi Hareketler ve Kureşler*, Buhara Devlet Üniversitesi, Buhara, 2009, s. 58.59; Coraev M., R. Nurulin, v.d, *Ozbekistanning Yengi Tarihi, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılığı Devride*, 2. Kitap, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000, s.130. Yukarıda zikredilen çalışmalarda Yaş Buharalılar Partisinin dağıtılıp Buhara Komünist (İştirakiyun) Partisine katılım tarihi 11 Eylül olarak verilmektedir. Fakat Buhara Ahbarı gazetesinin 15 Eylül 1920 tarihli 2. sayısında Mühim İlan başlığı ile verdiği habere göre bu tarih 14 Eylül 1920 dir.

¹³ M. Alanazarov, "BHSR Hukümetideki Milli Kadrlar Faaliyeti" *XX Asr Ahırı XX Asr Başleride Buhara Mevzuside Respublike İlmi Nezeri Encumenı Meteryalleri*, Buhara Devlet Üniversitesi Neşriyatı, Buhara 2010, s. 50-51.

gelişmelerden biri de Buhara'da uzun yıllar resmi dil olarak kullanılan Farsça'nın yerine Türkçe'nin resmi dil olarak ilan edilmesi olmuştur¹⁴. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinde ilk sayılarda birkaç Farsça yazı çıksa da diğer sayılarda kullanılan dil *Türkçe* olmuştur.

Sovyet Rusya, ülkenin işgal edilmesine karşı isyanların artması ve halk arasında bir galeyana sebep vermemek için, bir yıllık zaman diliminde komünist olmayan zümreleri bertaraf etme siyasetini hayata geçirmemiştir. Zaman geçtikçe Buhara hükümeti üzerinde Moskova'nın baskısı artmaya başlamıştır. Sovyetlerin politikalarına muhalif olanların idareden uzaklaştırılmaya başlanması Yaş Buharalılarının bir kısmının Basmacı adlandırılan Rus aleyhtarı silahlı güçlere katılmasına sebep olmuştur. Sovyet Rusya temsilcileri tarafından 1922-23 yıllarında Sovyetleştirme yönündeki baskılar artmış, bu duruma karşı çıkan bakanlar ve idareciler görevlerinden alınmıştır. Halkın tepkisinden çekinildiği için zirai krediler arttırılarak işçi sendikalarının hükümete katılımı sağlanmıştır. Eski idareciler, tüccarlar ve zenginler seçme ve seçilme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Nihayetinde 20 Eylül 1924 yılında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, sosyalist bir devlet olarak ilan edilmiştir¹⁵.

Bu gelişmeden önce Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi 31 Ocak 1924 tarihli toplantısında Türkistan, Buhara ve Harezm cumhuriyetlerinin boylar esasına göre düzenlenmesi konusunu görüşmüş ve Y. E Rudzuteka'ya bu işin gerçekleşmesi için mezkur cumhuriyetlerin liderleri ile görüşme görevini vermiştir. Oluşturulan komisyonların çalışmalarından sonra 20 Eylül tarihinde *V. Bütün Buhara Kurultayı* toplanmış ve bu toplantıda Özbekistan Cumhuriyeti'nin kurulması kararı alınmıştır. Benzer kararlar Türkistan ve Harezm cumhuriyetlerinde de alınmıştır. 14 Ekim 1924 tarihinde

¹⁴ Kemal Rahmanov, *Buhara Halk Sovyet Respublikesi...*, s. 30; İbrahim Yarkin, "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, Sayı 124, Şubat 1973, s. 244 (52).

¹⁵ Yarkin a.g.m, s. 246 (54).

Bütün Rusya Merkezi İcra Komitesi, Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesinin sınırlarının belirlenmesi kararını kabul etmiştir. Böylece 27 Ekim tarihinde Bütün Rusya Merkezi İcra Komitesi Türkistan, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetlerinin aldığı sınırların yeniden belirlenmesi ve yeni cumhuriyetlerin kurulması kararlarını onamıştır. Böylece bu cumhuriyetler 1924 yılının Kasım ayında kendi kendilerini lağvetmişlerdir. 13 Şubat 1925 tarihinde Buhara’da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sovyeti’nin ilk toplantısı yapılmıştır. 17 Şubat tarihinde de Özbekistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulmasına dair kanunu kabul etmiştir¹⁶. Böylece Türkistan’ın Sovyetleştirilmesi sürecinde önemli dönemeçlerden biri aşılmıştır.

Azat Buhara Gazetesi ve Bu Gazetede Yayınlanan Karikatürler

Buhara Ahbarı Gazetesi, Azat Buhara Gazetesi adını aldıktan sonra baş yazarlık görevine yeniden Kasım Sorakin getirilmiştir. 1924 yılının Nisan ayından itibaren ise baş yazarlık görevine Abbas Aliyev getirilmiştir. 2000-2500 nüsha basılan bu gazete, aynı isimle 1930 yılının Ekim ayına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Kasım Sorakin döneminde bu gazete İktisat Şurası kanalıyla bütçenin genişletilmesi yanında, Arap harflerinin dışarıdan temin edilmesi, kağıt temini ve gerekli araç gereçlerin temin edilebilmesi adına kısmen özel bir işletme gibi yönetilmiştir. Bu sebeple, bazı işletmelerin ve hükümetin ilan ve reklamları gazete sayfalarında görülmeye başlamıştır. Gazete Pazar, Pazartesi, Çarşamba ve Cuma olmak üzere haftada 4 kez çıkmıştır¹⁷.

1924 yılının başlarından itibaren Azat Buhara Gazetesi’nde komünist ideolojinin etkisi artmaya başlamıştır. “Kızıl Çayhane”, “Kızıl

¹⁶Coraev M. vd., *a.g.e.*, 282-298; K. Recebov - B. Kandov - I. Şaymerdanov, *Ozbekistan Tarihining Muhim Sahifeleri*, Ozbekistan Neşriyatı, Taşkent 2012, s. 170-171.

¹⁷Kemal Cemaloviç Rahmanov, *Buhara Halk Sovyet Respublikesi...*, s. 37-46; Kemal Cemaloviç Rahmanov - C.Ş. Hayitov, “Buhara’da Mahalli Matbuatning Vucutke Kelişi Tarihiden (19. Asrning Birinçi Çareği)”, *Buhara Devlet Universititi İlmî Ahbaratı* San 3, Yıl 2008 s. 27.

Kırçak", "Fırka Turmuşiden" " Fırkage Azalık Şertleri", "Kara Tahtaga" (Buhara Komünist Partisi'nden ihraç edilenler hakkında) gibi köşe yazıları ve "Basmaçılıkning Songı Künleri", "Basmaçılıkke Karşı Kureş", "Basmaçılgerge Karşı Tedbirler", "Hatun Kızler Orteside", Komünist Yaşler Hayatiden" gibi köşe yazıları, haber ve makaleler komünizm ideolojisi ve terminolojisi kullanılarak verilmeye çalışılmıştır. Hatta 2 Eylül 1924 tarihinde yayınlanan 135. sayı ayrı bir basım olup, bu sayıda Buhara devriminin uluslar arası önemi tek taraflı olarak irdelenmiştir¹⁸.

Azat Buhara Gazetesi'nde çıkan karikatürleri yukarıda izah etmeye çalıştığımız siyasi gelişmeler ve ortam dahilinde değerlendirmek gerekir. Siyasi olaylara bağlı olarak gelişen atmosferde Türkistanlı aydınlar farklı yönere savrulmuştur. Sovyetlerin yeni düzenini kurtuluş reçetesi olarak gören aydınlar, milli gayeleri ile Sovyet Rusya'nın Sovyetleştirme emelleri arasında sıkışıp kalmışlardır. Zaman geçip Sovyet idaresi Türkistan'da bütünüyle hakimiyeti sağlamaya başlayınca milli hassasiyetler taşıyan aydınlar bertaraf edilmeye, Sovyet mefkuresine yakın olanlar ise ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır B. Hasanov'un şu ifadeleri o dönem aydınlarının durumunu ve Sovyetlerin politikalarını özetlemektedir: "Bölgenin bir çok mahalli aydını milli ve demokratik bir düşünce ile 1917 devrimini geleceğe olan inançları ve ümitleri doğrultusunda desteklediler. Güç açısından dengesiz durumlarına bakmaksızın milli ve bağımsız bir devlet için mücadele ettiler; Fakat yenildiler. Çünkü Bolşevizm siyaseti milli aydınların yönetimin başına gelmesine ya da bağımsız hareket etmesine asla uygun değildi"¹⁹.

¹⁸ Rahmanov, *Buhara Halk Sovyet Respublikesi...*, s. 39-40.

¹⁹ B. Hasanov, "Ozbekistand Halk Talimi Hamde Fen Sahaside Sovyet Siyaseti ve Milli Ziyaliler", *Ozbekistan Tarihining Dilzerb Muammelerige Yengi İzahler* No 2, Şark Neşriyat Matbaa Konserni Baş Tahririyeti, Taşkent 1999, s. 168.

neşri efkardır” bilgisi verilmektedir²⁰. Azat Buhara adını aldıktan sonra künyesinde Kiril harfleri ile Rusça yazıların olması meydana gelen Sovyet etkisini göstermektedir. Dolayısıyla isim değişikliğinin ve sonrasında çıkan sayılardaki haberlerin içeriğinin Sovyetleştirme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

21 Haziran 1924, 105. Sayı, Sayfa 1

Bu karikatürde yer alan; “Yaşasın Özbek matbuatının 6 yıllık bayramı” sloganında Özbek kavramının kullanılması çok manidardır. Önceki sayılarda Türk-Türki kavramları kullanılırken, bu karikatürdeki slogan Türkistan’da boy esaslı yeni cumhuriyetlerin kuruluş arifesinde kavramsal düzeyde yayınların yapıldığına bir örnek olarak verilebilir. Ayrıca resimde ezilmiş şekilde yatanlar ve yüzlerini kapatıp rahatsız olanlar eski zihniyeti temsil etmektedir. Bu karikatürün yanında “Özgür Özbek halkının özgür sözü olan kızıl Özbek matbuatını müstahkemleştiriniz. Yaşasın yoldaş Lenin’in âlf fikirlerini yayan inkılabî matbuat” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadede Sovyetleştirme amacı çok net bir şekilde görülmektedir.

²⁰ Buhara Ahbarı 12 Ekim 1923, 213. Sayı. Azat Buhara 16 Ekim 1923, Sayı 1 (214)

1924 yılının sonlarından itibaren siyasi ve kültürel bir zemini olan Türkistan kavramı yerine coğrafi bir zeminde temellendirilen Orta Asya – Merkezi Asya Kavramı'nın kullanılmaya başlanmasını da, yukarıda görüldüğü üzere kavramların üzerinde oynama faaliyetleri içinde değerlendirebiliriz. Zira bu gazetenin 124. sayısının 4. sayfasında Özbek kelimesinin yazılışı ile ilgili Fergana gazetesinde sorulan soruya cevap verilerek konunun gündeme taşınması, 141. ve 146. sayılarda yine Özbek ve Orta Asya kavramlarının kullanılması toplumun zihnindeki kavram haritalarının değiştirilerek bölgenin ve halkın Sovyetleştirilmesi çabası ile ilgilidir²¹.

Yakın dönem Türkistan tarihi konularında önemli çalışmaları olan Baymirza Hayit'in Türkistan kavramı hakkındaki şu ifadeleri anlatılmak istenilen durumu destekler niteliktedir. Hayit şöyle demektedir: "Sovyet Rusya İmparatorluğu'nda Türkistan terminolojisinin kullanılmasının 1924'ten itibaren yasak edildiği çok kişilerin malum bulunduğu bir görüştür. 14 Ekim 1924, Türkistan kelimesinin siyasi ve coğrafi terminolojiden çıkarılma günüdür. SSCB'nin Merkezi İcraiyye Komitesi, bu günkü Türkistan Sovyet Cumhuriyeti'ni lağvetmeye, Buhara ve Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetleri'ni ortadan kaldırarak onların topraklarını Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Cumhuriyetleri'ne (Özbekistan içinde Tacikistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti'ne) taksim etmeye karar verdi. Böylece Türkistan adını Sovyetler Birliği'ndeki coğrafi isimler arasından çıkardılar"²². Oysa ki 10 Eylül 1922 – 5 Aralık 1925 tarihleri arasında Sovyet yanlısı yayın yapan Türkistan adlı gazetede bile Türkistan kelimesi için şu ifadelere yer verilmiştir: "Türkistan adına gelelim. Bu İranlılar tarafından verilen bir isimdir. Biz Türklerin bir çok sözü yabancı dillerden gelmiştir. Biraz

²¹ Azat Buhara 10 Ağustos 1924, Sayı 124, s. 4; Azat Buhara 16 Eylül 1924, 141 s.2; Azat Buhara 30 Eylül 1924, Sayı 146, s. 4. Benzer yazıları diğer sayılarda da görmek mümkündür. Fakat bu yazıların 1924 yılının ikinci yarısında yoğunluk kazanması tesadüf değil yeni cumhuriyetlerin kurulması projesinin hayata geçirilişi ile ilgilidir.

²² Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 215.

hakaretli bir tarafı olsa da temiz gönüllü Türkler bu sözü kabul ede gelmiştir”²³.

1 Mayıs 1924, 86. Sayı, Sayfa 2

5 Mart 1924, 57.Sayı, Sayfa 1

Yukarıdaki Karikatürlerde “Yaşasın çiftçi ve esnaf emekçilerinin kardeşliği” ve “Buhara Emekçileri Lenin’in Partisinde” ifadelerinden anlaşılacağı üzere hem Sovyet ekonomik politikaları hem de Lenin ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

1 Mayıs 1924, 86. 3. Sayı, Sayfa 2

14 Haziran 1924 103. Sayı, Sayfa 1

²³ Ziya Said, *a.g.e*, s. 68.

Yukarıdaki karikatürlerde geçen “1 Mayıs gününde Buharalı emekçiler zengin hükümetlerin zindanlarında yatmakta olan devrimcileri selamlamaktadırlar” ve “Zenginler sınıfını bizim doğru yola koyduğumuz kooperatifler ile topa tutacağız” sloganlarından anlaşılacağı üzere Sovyet idaresi için önemli olan 1. Mayıs İşçi ve Emekçiler Bayramı’na dikkat çekilmiştir. Ayrıca yeni kurulan hükümetin emirlik döneminden kalan zenginlerin mallarına el koyması da bu karikatürdeki tavır ile yakından ilgilidir.

8 Mart 1924, 59. Sayı, Sayfa 3

14 Mayıs 1924, 89. Sayı, Sayfa 2

Yukarıdaki karikatürlerde “Kadın ve kızlarımızın hayatları nasıl ve nasıl olmalıdır?” sloganı ile 8 mart kadınlar gününe uygun olarak eski ve yeni düzen arasında kıyas yapılmaya çalışılmıştır. “Toplumsal devrim bayrağını kaldıran Sovyet Cumhuriyetlerinde okuma yazma bilmeyen kişi kalmayacaktır”. Sloganı ile hem yeni rejimin eğitim politikaları vurgulanmış hem de eski ile yeni eğitim sistemi kıyaslanarak yeni rejim hakkında olumlu bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır.

27 Şubat 1924, 54. Sayı, Sayfa 3

Yukarıdaki karikatürde ise “Bahara Kadar Ülkemizde Bir Kişi Basmacı Dahi Kalmasın” sloganı ile hükümete dolayısıyla Sovyet Rusya’ya karşı mücadele eden milli nitelikli muhaliflere karşı yürütülen propaganda ve mücadele aksettirilmiştir. Karikatürde Basmacılık²⁴ devam ettiğinde nasıl bir yaşamın olduğu, buna karşın basmacılar yakalattıktan sonra nasıl bir yaşamın olacağı tasvir edilmiştir. Basmacılık hareketi Sovyet karşıtlarının faaliyetlerine verilen ad olup bu faaliyetlerde bulunanlara Basmacı denilmiştir. O dönemde basmak fiilinden türetilen bu kavram haydut, hırsız, baskın yapan anlamında kullanılmıştır. Bu şekilde ifade edilmesi de Sovyet Rusya’nın etkisi ile olmuştur. Fakat daha sonra bu kavram Türkistan coğrafyasında Sovyetler karşısında mücadele eden

²⁴ Bu konuda bkz; Baymirza Hayit, “Türkistan’da Basmacılık Hareketi (Milli Mücadele 1918-1934)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 17, Temmuz 1986; Mustafa Chokaev, “The Basmaji Movement in Turkestan”, *The Asiatic Review*, (London) 1928. Vol. XXIV, Part 78, s. 273-288. Çeviren; Eşref Bengi Özbilen, Türkistan’da Basmacı Hareketi, *Türkistan*, yıl I, S, 4, 1988; Dana Ziyayeva, *Türkistan Milli Azadlık Hareketi*, Gafur Gulam Namıdeki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 2000; Baymirza Hayit, *Basmacılar :Türkistan Milli Mücadele Tarihi 1917- 1934*, TDV Yayınları., Ankara 1997; Ali Bademci, *Korbaşılar :1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975,

muhaliflerin faaliyetlerini ifade eden bir kavrama dönüşmüştür. Buhara hükümeti Basmacılık denilen bu hareketi kendisine tehdit olarak görmüştür. Sovyetleştirme sürecine muhalif olan bu harekete karşı halkın desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu konuda Azat Buhara gazetesinin sütunlarında bir çok yazıyı görmek mümkündür.

6 Temmuz 1924, 111. Sayı, Sayfa 3

Yukarıdaki karikatürde dini kimliğe sahip kişiler tarafından kimin cennete, kimin cehenneme gideceğine karar verildiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu karikatürün altındaki açıklamalarda İşan²⁵ olarak bilinen Seyitler ve bazı ulemanın kendilerini melekten daha temiz gördüklerini ve insanları kandırdıkları dile getirilmiştir. Toplumdaki dini anlayış eleştirilmiştir.

²⁵ İşan sıfatı Özbekistan'da seyit olduğuna inanılan ve dini olarak ulu kabul edilen kimselere verilen bir unvandır.

12 Ocak 1924, 38. Sayı, Sayfa 3

Yukarıdaki karikatür Tirmiz Baba Mezarlığı'nda bulunan ve seyit olduklarına inanılan İşanların, gündüzleri buraya ziyarete gelen insanların dini duygularını sömürdükleri geceleri ise zengin kişileri öldürerek paralarını gasp ettiklerini söylemektedir. Sonucu resimde de hükümet askerleri tarafından yakalandıkları söylenmektedir. Haberin doğruluğunu teyit etmek mümkün olmasa da burada dini bir kimliği olan ve Özbeklerde peygamber soyundan geldiklerine inanıldığı için saygı gösterilen İşanlara karşı algı operasyonu yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Zira Sovyetleştirme sürecinde İslam dini ve müesseselerine karşı takınılan tutum herkesçe malumdur.

Sonuç

Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilali Türkistan coğrafyasında da önemli gelişmelere sebep olmuştur. Bu dönemde bağımsızlığını kazanan Buhara Emirliği, Emirlik karşıtı Yaş Buharalılarını destekleyen Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmiştir. Türkistan coğrafyasında 1924 yılı sonlarına kadar, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Türkistan Sovyet

Sosyalist Cumhuriyeti ve Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetleri siyasi varlıklarına devam etmiştir. Bu devletler giderek Sovyet hakimiyetine girmiş, nihayetinde siyasi varlıklarına Sovyet idaresi tarafından son verilmiştir.

Yaşanan bu süreçte bu devletler Sovyetleştirme politikalarına maruz kalmışlardır. Bu cumhuriyetlerde gazeteler Sovyetleştirme faaliyetlerinde etkin olarak kullanılmıştır. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde yayına başlayan Buhara Ahbarı gazetesi yerli milli aydınlar tarafından kullanılmıştır. Doğal olarak yeni yönetimin propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Fakat bu ülkede Sovyet etkisinin artması ile bu gazete yayın hayatına Azat Buhara adı ile devam etmiştir. Bu dönemdeki yayınlarda Komünist ideoloji daha fazla kendini göstermeye başlamıştır. Zikrolunan gazetede köşe yazıları dışında karikatürler de Sovyetleştirme politikası için kullanılmıştır.

Karikatürlerin dışında Sovyet etkisine paralel olarak bazı kavram ve ortak değerler üzerine yazılar da yazılmıştır. Bu gazetede yeni cumhuriyetlerin kuruluş arifesinde Türkistan kavramı yerine Orta Asya ve Özbek kavramlarının kullanılmaya başladığını görmek mümkündür. Sovyetleştirme politikalarının uzun süre uygulanması ve kısmen başarıya kavuşması ve Türkiye ile Türkistan coğrafyası arasında Sovyet döneminde bilgi akışının kesilmesi, iki coğrafyanın ortak düzlemde düşünme ve iş yapabilme kabiliyetini olumsuz etkilemiştir. Bu sürecin ilk uygulamalarını Azat Buhara gazetesinde yayınlanan karikatür ve haberlerde görmek mümkündür. Azat Buhara gazetesi Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin ve dolayısıyla Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi sürecinde önemli yayın organlarından biri olmuştur. Sovyet politikalarını savunan yazılar ve karikatürlerin varlığı bu gazetenin Sovyetleştirme sürecine açıkça katkı sağladığı fikrine temel olabilir. Bu çalışmada karikatürler üzerinden o dönem politikaları bilimsel metodoloji dikkate alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Gazeteler:

- Buhara Ahbarı 12 Ekim 1923
Azat Buhara 10 Ağustos 1924
Azat Buhara 16 Ekim 1923
Azat Buhara 16 Eylül 1924
Azat Buhara 30 Eylül 1924
Azat Buhara 21 Haziran 1924
Azat Buhara 1 Mayıs 1924
Azat Buhara 5 Mart 1924
Azat Buhara 1 Mayıs 1924
Azat Buhara 14 Haziran 1924
Azat Buhara 8 Mart 1924
Azat Buhara 14 Mayıs 1924
Azat Buhara 27 Şubat 1924
Azat Buhara 6 Temmuz 1924
Azat Buhara 12 Ocak 1924

Telif Eserler:

ABDUAZİZOVA, Nazire, Milli Jurnalistik Tarihi I, Şark Neşriyat – Matbaa Aksiyedorlık Kompanyesi Baş Tahririyeti, Taşkent 2008.

ALANAZAROV, M., “BHSR Hukümetideki Milli Kadrler Faaliyeti” *XX Asr Ahırı XX Asr Başleride Buhara Mevzuside Respublike İlimi Nezeri Encumenı Meteryalleri*, Buhara Devlet Üniversitesi Neşriyatı, Buhara 2010, s. 50-52.

ALİMOVA, Dilaram, RAŞİDOV, Umar, *XIX Ahırı XX Başleride Buharadaki Siyasi Hareketler ve Kureşler*, Buhara Devlet Universitıtı, Buhara, 2009.

CORAEV, M., NURULİN, R., v.d, *Ozbekistanning Yengı Tarihi, Ozbekistan Sovyet Mustemlekeçılıgı Devride*, 2. Kitap, Şark Neşriyatı, Taşkent 2000.

HASANOV, B., “Ozbekistanda Halk Talimi Hamde Fen Sahasida Sovyet Siyaseti ve Milli Ziyaliler”, *Ozbekistan Tarihining Dilzerb Muammelerige Yengı İzahler* No 2, Şark Neşriyat Matbaa Konsernı Baş Tahririyeti, Taşkent 1999, s. 168-179.

HAYİT, Baymirza, *Sovyetler Birliği’ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.

_____, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

RAHMANOV, Kemal Cemaloviç – HAYİTOV, C.Ş., “Buhara’da Mahalli Matbuatining Vucutke Kelışı Tarihiden (19. Asrning Birinçi Çaregi)”, *Buhara Devlet Universititi İlmı Ahbaratı* San 3, Yıl 2008. s.24-29.

RAHMANOV, Kemal Cemaloviç, *Buhara Ahbarı ve Azat Buhara Gazeteleri-Buhara Halk Sovyet Respublikası Tarihining Organış Menbası*, Özbekistan Respublikesı Fenler Akademiyası Ebu Reyhan Biruni Namıdaki Şarkşunaslık İnstitutı, Tarih Fenleri Namzedi İlmı Derecesını Alış İçun Takdim Etılgen Dissertetsiya Aftereferatı, Taşkent 2009.

_____, *Buhara Halk Sovyet Respublikesı Tarihi Matbuat Sahifeleride (1920-1924)*, Abu Matbuat Konsaltı, Taşkent 2012.

RAŞİDOV, Ömer – RAŞİDOV, Ulmascan, *XX Asr Başleride Buhara Emirligideki Siyasi ve İktisadi Cereyanler*, Buhara Neşriyatı, Buhara 2011.

_____, *Buharaning Rusya Bilen İktisadi ve Siyasi Munasebetleri Tarihiden (1900-1925)*, Buhara Neşriyatı, Buhara 2013.

RECEBOV, K. – HAYDAROV, M., *Türkistan Tarihi (1917-1924 yıller)*, Universitit Yay. Taşkent 2002.

RECEBOV, Kahraman, “Yaş Buharalıklar”, *Buhara Mevcleri*, San 2, Yıl 2005, s. 26-29.

SAİD, Ziya, *Özbek Vaktlı Metbuatı Tarihige Meteryaller (1870-1927) Tenlengen Eserler*, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1974.

ŞAYMERDANOV, I., *Ozbekistan Tarihining Muhim Sahifeleri*, Ozbekistan Neşriyatı, Taşkent 2012.

ŞUKUROV A., *Buhara Respublikasının RSFSR Bilen Hemkarlığı*, Ozbekistan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent 1972.

YARKIN, İbrahim, "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, Sayı 124, Şubat 1973, s. 50-61.

